

происходить в особые дни, ногти и волосы нельзя было просто выбрасывать или сжигать. Как правило, их помещали вне большую ямку, сделанную в твердой глине. Иногда для их хранения во дворе строили даже отдельный домик с полом, чтобы они не касались земли, так как земля считалась священной. Одним из важных очистительных средств была коровья моча. Коровью мочу даже употребляли внутрь в случаях особо сильного загрязнения, например, если женщина рожала мертвого ребенка, ей следовало не менее трех раз очистить «внутреннюю могилу» мочой. Уже в средние века, а тем более в настоящее время коровью мочу заменяли соком фруктов или вином. Но главным очистителем служила вода. При последовательном умывании рук, головы, лица, тела, ног он спускался все ниже и наконец, улетал с пальцев левой руки, превратившись в отвратительную муху.

Как только человек умирал, его относили в специальное место, как правило, на возвышенность, и клали не на землю, чтобы не осквернить, а на какой-то изолирующий материал (камень, кирпич, известняк и др.) и оставляли на съедение птицами диким зверям. Постепенно начали строиться массивные, невысокие башни скрытым верхом, куда относили труп. Когда оставались только высохшие кости, их сбрасывали через специальное отверстие в колодец - костехранилище.

К настоящему времени зороастризм в основном вытеснен исламом, небольшие общины сохранились в Иране (гебры) и Индии (парсы), также в результате эмиграции из обеих стран сложились общины прежде всего в США и Западной Европе. В Российской Федерации и странах СНГ действует сообщество традиционных зороастрийцев, называющих свою религию на русском языке словом «благоверие». Согласно официальным данным по состоянию на 2012 год, примерное количество приверженцев зороастризма в мире составляет менее 100 тысяч человек, около 70 тысяч из которых находится в Индии. Также 2003 год был объявлен Юнеско годом 3000-летия зороастрийской культуры.

Список литературы

1. Бартольд В.В. Сочинение том VII, Москва.
2. Успенская А. «Зороастризм за 90 минут».
3. М.В. Чистякова. Авеста. Хордэ Авеста
4. Рак И.В. «Мифы древнего средневекового Ирана».
5. Бойс М. «Зороастрийцы: верования и обычаи»
6. Мейтарчян М. Б. «Погребальный обряд зороастрийцев».

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ БОЛМЫСЫ

Тулепбергенова Айжан., «Тарих» мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Исенов Ө.И.**, т.ғ.к., профессор

Ө.Сұлтанғазин атындағы Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті,
Қостанай қ.

Тарих сахнасына Алашорда - Халық Кеңесі үкіметін алып келген жалпы ұлттық күрестің басында ұлттық интеллигенция тұрды. Олардың ортақ түсінігі бойынша отарлық езгі мен феодалдық мешеулік жағдайында аяқ асты болған ұлттық мүддені қорғап, қазақ елін басқа өркениетті елдер қатарына алып шыға алатын жалқы жол – ұлттық мемлекеттік құрылымның болуы еді. Жетпіс жылдан астам уақыт жүріп өткен тарихи жолымыз көрсетіп бергендей, қазақ қоғам қайраткерлері тәуелсіз дербес мемлекет құру жолын тандай отырып, қателескен жоқ еді. Ұлттық қанау мен ұлттық теңсіздік болған жерде езілген елдердің табиғи талаптары мен мүддесін қорғайтын саяси институттарға сұраныс та қалыптаспақ. Ал, осы негізде пайда болған мемлекеттің саналы түрде жалпы ұлттық-мұраттарға қол жеткізуді көздейтін шараларды іске асыруы да табиғи нәрсе. Өздерінің саяси еркіндігін алған елдердің

бәрінде де осылай болған. Осы тұрғыдан алғанда, әрине, Алашорданың өмірге келуі тарихи қажеттіліктен туған болатын.

Ұлттық саясатта түптеп келгеніне ұлыдержавалық, испериялық мақсатты көздеген бұл екі саяси жүйе де ұлттық мемлекеттік идеясынан қорықты. Сондықтан да, ұлттық шет аймақтарда бұл оойға қозғау салушылардың есімін атауға да тйым салынды. Міне осыған байланысты біз соңғы уақытқа дейін қазақ ұлт-азаттық қозғалысы қайраткерлерінің өмір жолымен, олардың артында қалдырған шығармашылық мұраларымен таныса алмай келдік. Халқымыздың өз еркіндігі үшін күрес жолында мәңгі өлметін терең із қалдырған сондай қайраткерлердің бірі – Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов.

Әлихан Нұрмұхамедұлы 1866 жылы бұрынғы Семей облысы Қарқаралы уезі Тоқырауын болысының жетінші ауылында өмірге келген [1, 14 б.]. Қазіргі әкімшілік-аймақтық бөлініс бойынша, бұл елді мекен Жезқазған облысы, Ақтоғай ауданы, Қаратал совхозына қарайды. Ә.Бөкейханың әкесі – Нұрмұхамед, анасы – Бегімханым оқу-білімге жақын, парасатты адамдар болған. Әлиханның үлкен атасы – Бөкей, ол атақты көкжал Барақ сұлтанның ұлы. 1816 жылы бес мейрам – арғын Уәли билігін мойындамай, Орта жүзде екінші хандық құрады. Хан етіп сексеннен асқан қарт Бөкейді сайлайды. Бөкейдің тоғыз ұлының бірі – Батыр сұлтан. Батырдың ұлдары Мырзатай мен Рүстем, Мырзатайдан Нұрмұхамед туады. Бөкейден соң Қарқаралы дуанының билігі немересі Жамантайға ауысқан. Жамантай мен Рүстем, Мырзатайлардың арасында әскер және ел билеу ісіне байланысты басараздың болып, соның нәтижесінде Рүстем мен Мырзатай Қаратау жаққа ығысқан [2, 42 б.]. Бірақ олар көп ұзамай қайта оралып, Кенесары қозғалысына ат салысады.

Әлихан Бөкейхановтың қайраткер ретінде қалыптасуының екі рухани негіздерін бөліп айту артық емес. Біріншіден, Ә.Бөкейхан еркіндік пен теңдікті жоғары бағалаған ортада өсті. Оның қоғамдық көзқарасының қалыптасуына халықтың бай ауыз әдебиетінің, ұлы Абайдың және басқа ақын-жыраулардың терең ойлы шығармаларының ықпалы болғандығы сөзсіз. Оның 1907 жылы тұңғыш рет орыс оқырмандарын Абайдың шығармашылығымен таныстыруды көздеген материал жариялап, ал 1909 жылы ұлы ойшылдың шығармаларының Петерборда жарық көруіне мұрындық болып, өмірінің соңына дейін Қобыланды, Ерсайын, Қозы-Көрпеш – Баян сұлу және басқа көптеген ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, зерттеп және насихаттап өтуін, әрине, кездейсоқ жағдай деп айту қиын.

Ә.Бөкейханың ұлт әдебиетінің өз алдына жеке бір саласы – әдеби сынның іргесін қалап кеткен еңбегі және қазақ ауыз әдебиетінің теңдессіз үлгілерін жинақтап, өңдеп бастыруға және зерттеуге қосқан үлесі әлі де болса лайықты бағасын алған жоқ. Ал оның әдеби аударма саласындағы атқарған жұмысы бір төбе болатын.

Ауыз әдебиетінің «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу», «Қара қыпшақ Қобыланды батыр», «Ер Тарғын» сынды үздік үлгілерін өңдеп бастырған [3, 87 б.], өз замандастары Абай, Шәкәрім, Міржақып, Жүсіпбек сынды ақын-жазушылардың шығармаларына әділ де өткір сын жазып, насихаттаған, Батыс Еуропа мен орыстың классикалық әдебиеті үлгілерін аударуға бір кіседей атсалысқан Ә.Бөкейхановтың алға қойған ең басты мақсаты – қазақтың ежелгі ауыз әдебиетінің үлгілерін сақтап, дүниежүзінің маңдайалды әдебиетін үлгі-өнеге тұта отырып, қазіргі заманның ұлттық әдебиеті мен мәдениетін қалыптастырып, дамыту болатын. «Қазақ» газетінің 1913 жылғы №3 санында «түрік баласы» деген бүркеніш атымен жазған мақаласында [4, 65 б.] сол мақсатын ол былай деп нақты атап көрсетті: «Осы ғасырдағы ғылым жарығында қазақ көзін ашып, бетін түзесе, өзінің қазақшылығын жоғалтпағандай және өзіміздің ширақ ғадетіне ыңғайлы қылып қазақ мәдениетін құрып, бір жағынан қазақ әдебиетін тұрғызып, қазақшыллығын сақтамақшы».

Отарлықтың бұғауына отырған халқының төл әдебиетінің күйзелген жайы болашақ Алаш серкесін ертеден терең толғандыра бастайды. Омбы техникалық училищесінің соңғы IV курсында оқып жүрген 1889 жылы «Дала уалаяты» газетінде жарияланған алғашқы мақаларының бірінде Әлихан: «Қазақ халқының өз алдына өлеңдері бар. Кім белмейді: қазақтың ақындары Шортанбайды, Шөжені, Орынбайды, Найман баланы, Шерниязды... Құланбайды һәм хайриларын. Қазақтарға осы ақындардың қайсысының сөзі күшті екенін

білдіруге жөні бар ма?! Шерниязды ойласақ, қызыл тілінің арқасымен жаны қалған. Шөже Қарымбай секілді сараң кісіден сый алған» [4, 87 б.], - деп орынды атап көрсетіп, бір жағынан, өткен дәуірдің ақындары мен олардың поэзиясын мақтан еткендей болса, екінші жағынан – оларды өткір сынға алады. Жас автордың: «Сол ақындар өздерінің өнерлерін бай қазақтың алдына шығарған, соларды мейлінше мақтап бір жақсы адам қылып, сол байлар айтқандай болмаса да, осы күнгі жас ақындар да алдыңғы ақындардың қылғанын қылып – осы уайым емес пе?!», - деген өкінішке толы сырлы да сыни пікірі ұлы Абайдың:

Ақындары ақылсыз надан келіп,
Құр жерді өлең қыпты жоқтан қармап;
Қобызын, домбыра алып топта зарлап,
Әр елден өлең менен қайыр тілеп...
Кетірген сөз қадірін жұртты шарлап,
Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап, біреуді алдап, біреуді арбап,
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтап, Құдай қарғап;
Қайда бай мақтаншаққа барған таңдап,

Жиса да бай болмапты қанша малды ап», - деген өлең жолдарымен тіпті үндесіп жатыр. Осы мақаласын жазған сәтінде Ә.Бөкейхан Абай ақынның көзін көрді ме, немесе ұлы ақынның шығармашылығымен таныс болды ма, оны нақты айту қиын.

Бірақ 23 жастағы Әлихан өз жағынан ақылсыз ақындарды сынаумен шектейлмей, «Дала уалаяты газеті» арқылы бүкіл қазақ қоғамын жақсыдан өнеге алып, жаманнан безуге үндейді, көрген-білгені көп қариялар мен ақсақалдарды өскелең жастарға үлгі-өнеге көрсетуге шақырады: «Сіз, текті қариялар, газетке көмек беріңіздер, көреген жақсыларыңызды бәрін айтыңыздар! Өздерін жазғы күні кешке таман айтатын, төбенің басында, құдықтың қасында отырып я қысты күні – ауылдастарының үйінде қонақта отырып айтқандарыңды, көргендеріңді – қазақтың жақсыларымен бірге жүріп, қалайша атақты билердің билік қылғанынан, дау бітіргенінен – жарылқап, Алшынбай, Мұса, Құнанбай һәм ғайри жақсылардың пара алып, жібек шапанға, қалтасының пайдасына қызықпағандықтарын; осы күнгі билерге, лай судан балық ұстаймыз деп жүрген, өсиет етіп, ғибрат беріңіздер!» [5, 112 б.].

1899 жылдың күзінде «Дала уалаятының газетінде» шыққан келесі мақаласында автор қазақ халқының ежелден келе жатқан бірқатар салт-дәстүріне талдау жасап, ол салт-дәстүрлердің осы күні бастапқы мәні мен мағынасының адам танымастай бұрмаланғанын әшкерелеп жазады. Мысалы, қонағын күту дәстүрінің қалай өзгергенін Ә.Бөкейхан былай сипаттайды: «... қазақ халқының не әдеті өзгермеді? Қазақ халқының бір көңілді көтеретін әдеті – қонақ күтуі де жылдан жылға бұрынғыдай болмай барады. Бұрын қонақтарды таңдамай қалдырады екен, тек жолаушыменен болса. Осы күнде қонақтарды таңдап сыйлайды. Жақсыларды, күміс ер-тоқымдыларды, бөлек атшы алып жүргендерді ғана қондырады. Қондырған уақытта көп арамдық-қулық, алдаушылықтар бар – бұрынғы уақытта болмаған. Бұл күнде қонақ байы алдап, бай қонағын алдайды. Бір-бірін жақсы біледі. Сонда да қонақ ойлап отырады: «Сендердің жайың мағлұм – менің үстімдежібек шапаным болмаса, иттей қылып қуып жіберер едің!» [6, 147 б.], - деп. Сонда бай ойлап отырады: «Сен маған келген жоқсың ғой, қымызым мен қойыма келдің ғой!».

Автордың пікірінше, қазақтың ежелден қалған тағы бір сүйкімді әдет-ғұрпы – жылудың мән-мағынасы да көп адам танымастай бұрмаданған. «Жылу да мейлінше жөнсіз болып кетті. Бұрын зиян көріп қалғандарға көмекті ықыластарымен береді екен: қулық-зұлымдық ойламай. Жақындарын аяғаннан осылары мейлінше жақсы әдет еді. Осы күнде көмек бергізген пара берушідей болып кетті. Қазақтар бұл күні біреуге жылу берсе, берген кісінің қандай екенін байқайды, байлығының қандай екенін, бұрын мұндай ойламаушы еді. Кедейлерге көмек беруге ар көреді һәм пәлен бір уақытта қайтарып алу қиын деп ойлайды. Бірақ кедейлерге оны-мұны берсе, соның ақысына жұмыс қылдырмаса, олай қылмайды».

Әйтсе де Ә.Бөкейхан қазақтың тұрмыс-тіршілігінде кездесетін әлгіндей жаман әдет-ғұрыптың барлығы халықтың ежелгі салт-дәстүрін бұрмалаудан туып жатыр деп ойламайды. Бір кезде сүттей ұйыған қазақ арасына жік салып, бұқара халықты алдап та, арбап жеген жаман әдептің көбі сырттан келіп сіңіп жатқанын атап көрсетеді: «Біздің қырға бір жөні жоқ ғадат неше заманғы рәсімдер жүреді. Біреуді күшті кісі я күшті тұқым деп адал-арам болса да жалпылдатып жүреді. Біздің заманның заңымыз, ұлығымыз жоқтай, мақұлықпен қаңғырып жүргендей күшті тұқымдар нашар тұқымдарды ренжітеді» [7, 135 б.].

Жалпы, ең алғашқы шағын әңгімелерінде Ә.Бөкейхан қазақ қоғамының кертартпа күштері болып келген шынжыр балақ, шұбар төс бай-болыстардың бейнесін нақыштап сомдай білген. Мысалы, «Ықтиятты болыс» атты әңгімесінде мұнын айтуға келген кедейді болыстың қалай қабылдаған сәтін Әлихан ащы сарказммен былайша суреттейді: «... арызқор кедей бағанадан босағада отыр еді, арыз айтатын уақыт болды ғой деп сорлы қуанып, еңбектеп төрге таман жылжыды. Болысқа жақындап, төмен қарап болыстың бетіне тік қарауға бата алмай, арызын айта бастады. Айтып отырғанда аз уақыттан соң кедей бсын көтеріп маңайына қаранып, бір іске қайран қалыпты: қараса, алдындағы болысы ұйықтап жатыр дейді [8, 42 б.] .

Алаш серкесі сонау бастан-ақ туған халқының жарқын болашаққа жететініне кәміл сенді, әсіресе жас ұрпаққа зор сенім артты: «Қыр халқы ғылым-білім жайып жатқан һәм өздері ғылым-білімге көңіл бөлген себебінен кешікпей-ақ жақсылықты біліп, еңсесін көтеруге аяқ басар, өздерінің сүйектеріне берген ақыл-санасы болған соң, ол сол заманда болған балаларымыз бізден ақылды болып, біздің заманымыздағы аталарымыздың қылғандарын көріп таң қалар я ойламай қатырар» [9, 210 б.].

Қазақ ауыз әдебиетінің сан-алуан эпикалық және лирикалық жырларының ішінен «Қара қыпшақ Қобыланды» эпосын қарастырып отыруының себебін бірауыз сөзбен түсіндіре келіп, зерттеуші оны қазақ пен қалмақтың қырғын соғысы жылдарында туған болуы керек деген болжамын ортаға салады. Ә.Бөкейхан, сондай-ақ эпостың қазақ халқы өзінің көне сенім-нанымы «Тәңіршілдіктен» исламды жаппай қабылдап жатқан кезеңінде дүниеге келгенін дәл нұсқап және сонымен бірге халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігінде көне сенім-нанымы нышандарының әлі көп сақталып қалғанын нақты мысалдармен дәлелдейді. Ескі наным-сенім нышандарының эпостағы ең алдымен Аналық, Қарлығаш, Құртқа, қарлыға сынды әйел бейнелерінде сақталғанын, көне дәуірде еркіндікте жадықтанған қазақ әйелінің тағдырына қатыгез ислам заңдарының ауыр тигенін жан-жақты ашып береді. Оған мысал ретінде автор Қобыландының қарындасы Қарлыға мен сүйген жары Құртқаның және ислам заны жайыла бастаған қазақ қоғамына тап болған тіпті өзге нанымның өкілі – Қарлығаның трагедиялық бейнелерін келтіреді. Қысқасын айтқанда, қазақтың ауыз әдебиеті туындыларындағы әйел бейнесін Ә.Бөкейхан терең де кең қарастырған зерттеу, кешегі күнді айтпағанда, осы күні де жоқтың қасында.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әлихан Бөкейхан: Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2018. – 784 б.
2. Бөкейханов Ә. Таңдамалы. 2-кітап. – Алматы: «Өлке», 2003. – 224 б.
3. Бөкейханов Ә. Шығармалар / құраст. М. Қойгелдиев. – Алматы: «Қазақстан», 1994. – 384 б.
4. Бөкейхан Ә. Шығармаларының библиографиялық көрсеткіші. – Астана: «Алашорда», 2018 б. – 484 б.
5. Бөкейхан Әлихан. Шығармалары. 5-том. – Астана: «Алашорда», 2018. – 616 б.
6. Бөкейхан Әлихан. Шығармалары. 6-том. – Астана: «Алашорда», 2018. – 624 б.
7. Бөкейхан Әлихан. Шығармалары. 7-том. – Астана: «Алашорда», 2018. – 632 б.
8. Бөкейхан Әлихан. Шығармалары. 8-том. – Астана: «Алашорда», 2018. – 600 б.
9. Бөкейхан Әлихан. Шығармалары. 9-том. – Астана: «Алашорда», 2018. – 560 б.